

פרשת מקץ

הרב שמעון קליין

מיוסף ועד יהודה

מבוא

קורות יוסף במצרים

יוסף מגיע למצרים, נקנה על ידי פוטיפר סריס פרעה, ומרגע ההוא והלאה - ה' איתו, והוא מצליח את דרכו:

(א) וְיוֹסֵף הוֹרֵד מִצְרַיִם וַיִּקְנֶהוּ פּוֹטִיפָר סָרִיס פְּרָעָה שֶׁר הַטְּבָחִים אִישׁ מִצְרַיִם מִיַּד הַיִּשְׁמַעְאֵלִים אֲשֶׁר הוֹרְדָהוּ שָׁמָּה: (ב) וַיְהִי ה' אֵת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלֵּחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמְצָרִי: (ג) וַיִּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל יֵשׁ לֹ לֹ נָתַן בְּיָדוֹ: (ה) וַיְהִי מֵאֵז הַפְּקִיד אֲתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ וַיִּבְרָךְ ה' אֵת בֵּית הַמְצָרִי בְּגַלְל יוֹסֵף וַיְהִי בְרַכְתָּ ה' בְּכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ בְּבֵית וּבְשָׂדֶה (שם ל"ט, א-ה').

יוסף זוכה לליווי של ה'³, וגם מוצא חן בעיני אדוניו, המפקיד בידיו את כל אשר לו. והנה הוא נקלע לסיטואציה קשה, בה אשת אדוניו מנסה לפתותו. יוסף, מתמודד עמה בגבורה. טיעוניו כלפי האישה - מדוע הוא אינו נעתר להפצרותיה, הם מעוררי השתאות:

וַיִּמָּאן וַיֹּאמֶר אֶל אִשְׁתֵּי אֲדֹנָיו הֲנָן אֲדֹנֵי לֹא יָדַע אֲתִי מֵה בְּבֵית וְכָל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדֵי: אֵינְנוּ גְדוֹל בְּבֵית הַזֶּה מִמֶּנִּי וְלֹא חֲשָׁךְ מִמֶּנִּי מְאוּמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בְּאֲשֶׁר אֲתָ אֲשֶׁתוֹ וְאִיךָ אֲעֲשֶׂה הַרְעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחֲטָאתִי לֹא-לֵהִיִּם (בראשית ל"ט, ח-ט').

בדבריו טיעונים מוסריים של מי שנאמן לאדוניו, ורואה בבגידה בו חטא לא-להים. המתבונן שואל את עצמו - היכן הם אותותיה של התנכלות האחים - בנפשו של הנער? היכן הם רשמי המצוקה של מי שנגזר עליו למות בבור, או להימכר כעבד למצרים? המעיין בפסוקים מזהה סוג של שלימות בהתנהגותו של יוסף, ומתקשה למצוא בה את רישומם של אלה.

יוסף נדחה מבית פוטיפר, והוא נשלח לבית הסוהר. באופן פלאי גם שם הוא 'נעמד על רגליו', גם שם הוא זוכה לליווי של א-להים:

עיונו השבוע יתמקד בשתי דמויות: יוסף ויהודה. יוסף מתואר בפרשתנו החל מעת עלייתו לגדולה - מבית האסורים אל עמדת המשנה למלך מצרים, ויהודה כמי שלוקח אחריות על הורדתו של בנימין מצרימה. אירועים אלו הם חוליות ברצף התרחשויות רחב, ובהתאם לכך עיונו יחרוג אל מחוץ לגבולות פרשת מקץ.

נפתח בתרגיל. נשכח לרגע מה התרחש בפועל לאחר התנכלות האחים ליוסף וירידתו מצרימה, ונדמיינ לעצמנו שני אישים - יוסף ויהודה. מהי ההשפעה שעשויה להיות לאירוע הקשה שאירע - על כל אחד מהם? יוסף נער בן שבע עשרה שנה, עובר חוויה קשה - מן הקשות שניתן לדמיין: שנאת אחים מתמשכת, ניסיון כלל האחים להרוג אותו בידים, תחנונים מתוך הבור, ועד עבדות בארץ זרה - במצרים. באיזו מצב היינו מצפים לפגוש אותו חודש ימים לאחר שנמכר לעבד במצרים? בקלות ניתן לחשוב על אדם שביטחונו בעצמו ובא-להים אבד, אדם שמטענים קשים שרויים מעתה בנפשו.

ומה בדבר יהודה? יהודה היה בעצה אחת עם אחיו בהתנכלות אל יוסף, אך יחד עם זאת הוא שימש כגורם ממתן. תחת עצת ראובן להשליכו אל הבור כדי שימות מאליו, בפי יהודה עצה מתונה יותר - למוכרו לישמעאלים¹. וביחס לשאלתנו - דומה שלא היינו מצפים להשלכות חריגות של האירוע ביחס לקורותיו וביחס לעתידו של יהודה.

בטרם נבחן מה התרחש בפועל, נעיר, כי שאלה זו היא שאלה מתבקשת, לאור העובדה הבאה: סיפור המכירה מסתיים בסוף פרק ל"ז², ומיד עובר הכתוב ומתאר את המתרחש בשני מחוזות. במחוזו של יהודה: "וַיְהִי בְּעֵת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט עַד אִישׁ עַדְלָמִי וַשְּׁמוֹ חִירָה" (שם ל"ח, א) - בפרק העוסק בקורותיו; ומיד לאחר מכן עובר הכתוב לתאר את קורות יוסף במצרים. אך מתבקש הוא לשאול - מה בין שתי ההתרחשויות? מסיבות מתודיות, עיונו יפתח ביוסף ולאחר מכן נעבור אל יהודה.

3 מעניין הוא ניסוח הליווי הא-להי ליוסף: "ויהי ה' אֵת יוסף...אתו...". לא כתובה המילה 'עם', המעידה על שיתוף פנימי (ראה עיונו לפרשת וישב בפרק 'מורם בין האחים'). את אברהם למשל, מתאר אבימלך במילים: "אלוהים עמך בכל אשר אתה עושה" (בראשית כ"א, כ"ב); לדוד אומר ה': "וְאֵהִיָּה עִמָּךְ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלְכֶת" (שמואל ב' ז', י"ט). יתכן שזיקתו המסויגת של א-להים אל יוסף קשורה לזיקתו המסויגת של יוסף אל אחיו: "הִיָּה רַעְיָה אֵת אָחִיו בְּצֹאן וְהוּא נָעַר אֵת בְּנֵי בְלָהָה וְאֵת בְּנֵי זֵלְפָה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֵת דְּבָתָם רַעְיָה אֶל אָבִיהֶם" (בראשית ל"ז, ב').

1 זו הייתה העצה. למעשה, עוד בטרם יושמה עצתו, העלו את יוסף מן הבור מדיינים ומכרו אותו לישמעאלים: "וַיַּעֲבְרוּ אֲנָשִׁים מִדְּיָנִים סְחָרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֵת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֵת יוֹסֵף לְיִשְׁמַעְאֵלִים בְּעֶשְׂרִים כֶּסֶף וַיָּבִיאוּ אֵת יוֹסֵף מִצְרַיִם" (בראשית ל"ז, כח).

2 במילים "וַיִּקְמוּ כָל בְּנֵי וְכָל בְּנֹתָיו לְנַחְמוֹ וַיִּמָּאן לְהַתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי אֲרָד אֶל בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה וַיִּבֶן אֹתוֹ אָבִיו: וְהַמְדִּינִים מְכָרוּ אֹתוֹ אֶל מִצְרַיִם לְפוֹטִיפָר סָרִיס פְּרָעָה שֶׁר הַטְּבָחִים" (שם ל"ז, ל"ה-ל"ו).

בזהותה כבת איש כנעני. במילים אחרות - הבחירה שלו היא באביה הכנעני, וזהו ביטוי מובהק להתרחקות מדרכה של המשפחה.⁴

מכאן ואילך נמצא יהודה בתהליך של נסיגה. נולדים לו שלושה בנים⁵; עוברות השנים, הבכור נישא לתמר וה' ממיתהו: "וְיָהִי עַר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּמְתְּהוּ ה'". כינויו 'בכור יהודה' במשפט המתארו כ'רע בעיני ה'" מצביע על חלקו של יהודה בעובדה שבנו הוא רע בעיני ה'⁶; השני - אונן אינו מוכן לייבם את אחיו "וַיִּדַע אֹנָן כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה הַזָּרַע וְיָהִי אִם בָּא אֶל אִשְׁתּוֹ אַחֲיוֹ וְשָׁחַת אֶרְצָה לְבִלְתִּי נָתֵן זָרַע לְאָחִירָו" (ט) והוא מת. "וַיָּמָת גַּם אֹתוֹ" - הלשון "גם" קושרת את מותו למות בכור יהודה, ובכך נוצרת זיקה בין מות השניים לבין התנהלותו של יהודה⁷; בשלב זה דוחה יהודה את תמר כלתו, מתוך הנחה שהיא אשמה במות בניו; מתה גם אשתו, ובדרכו אל רעהו העדולמי הוא נוטה אל אישה זונה, ואף מוכן לתת לה בתמורה (זמנית) את סמלי מעמדו - חותמו, פתילו ומטהו (שם ל"ח)⁸. שבר, אם כן, נוצר בעולמו של יהודה. הוא יורד מאת אחיו, ובתהליך מובנה - שלב אחרי שלב, הוא צועד אל עבר התהום⁹.

4 ובמדרש: "וירד יהודה. זהו שאמר הכתוב 'בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל' (מלאכי ב', י"א). מהו בגדה יהודה?... להלן הוא אומר: הייתה יהודה לקדשו (תהלים קל"ד, ב'), וכאן הוא אומר 'כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר'. וירא שם יהודה בת איש כנעני ושמו שוע. - אימתי? בשעה שפירש מאחיו, שנאמר 'וירד יהודה' (מדרש תנחומא וישב ט').

5 בראשון מעורבותו היא רבה: "וַתְּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ עֵר" - מתוארים היריון ולידה, וקריאת השם היא על ידי יהודה. בבן השני: "וַתְּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֹנָן" - יהודה כבר לא מעורב בקריאת השם. ובשלישי: "וַתִּסַּף עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שְׁלֵה וְיָהִי וְיָהִי בְּכִזִּיב בְּלִדְתָהּ אֹתוֹ" - בבן זה כבר לא מתואר היריון ויהודה גם אינו קורא לו בשם. השם 'שלה' מספר על אשליה, כפי שהשם 'כזיב' מספר על אכזבה. ייתכן שהכוונה היא להעדרו של יהודה, הנמצא בעת הלידה במקום הנקרא 'כזיב'. ואולי התיאור הוא לעמדתו הנפשית והרוחנית הגורמת לאכזבה. ובמדרש: "... והיה בכזיב בלדתה אותו, כזיב ושלה עניין חד הם, שכן כתיב באלישע לא תשלה אותי (מלכים ב' ד', כ"ח), וכתיב אל תכזב בשפחתך (שם ד', ט"ז) (שכל טוב בראשית פרק ל"ח).

6 הביטוי 'רע בעיני ה'" הוא ביטוי חריף וקשה לעיכול. לא מעשיו גם לא פועלו הם הרעים, כי אם האיש - רע בעיני ה'.

7 פועלו של אונן שאינו מוכן לתת זרע להקים את שם אחיו, מצביע על אנוכיות, על אדם העסוק בעצמו - לא בזולתו. הלשון 'גם' הקושרת את עונשו לעונש אחיו הבכור, מעמידה את שניהם במקום דומה, כמי שעסוקים בעצמם באנוכיות, ורחוקים מן האחוה ומן הערבות. מסתבר שהתנהגות זו קשורה לפרישת יהודה מאחיו, להתנתקות שלו מן הקשר ומן הערבות למשפחה - בהיבטיה השונים.

8 שמא נאמר שאדם נכבד המוכן להפקיד את 'תעודת הזהות' שלו בידי אישה זונה, הוא אדם המיואש מן החיים.

9 משך זמן של התרחשויות אלו הוא שנים רבות, כמשך הזמן המספיק לשאת אישה, להוליד שלושה בנים, להשיא את הבכור, לייבם את השני ועד לייבום שלא מתקיים לשלה בנו השלישי.

וַיִּקַּח אֲדָנִי יוֹסֵף אֶתוֹ וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֵּהר מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסוּרֵי {אֲסִירֵי} הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים וַיְהִי שָׁם בְּבֵית הַסֵּהר: וַיְהִי ה' אִתּוֹ יוֹסֵף וַיֵּט אֵלָיו חַסֵּד וַיִּתֵּן חָנוּן בְּעֵינָיו שֵׁר בֵּית הַסֵּהר: וַיִּתֵּן שֵׁר בֵּית הַסֵּהר בְּיַד יוֹסֵף אֵת כָּל הָאֲסִירִים אֲשֶׁר בְּבֵית הַסֵּהר: וְאֵת כָּל אֲשֶׁר עֹשִׂים שָׁם הוּא הָיָה עֹשֶׂה: אֵין שֵׁר בֵּית הַסֵּהר רָאָה אֶת כָּל מְאוּמָה בְּיַדוֹ בְּאֲשֶׁר ה' אִתּוֹ וְאֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מְצַלִּיחַ (שם ל"ט, כ"ג).

בפרשתנו, פרעה חולם, אין פותר לחלומו, והנה נשלף יוסף מבית הסוהר ופותר את החלומות לשביעות רצונו של פרעה. תגובות פרעה אינה מאחרת לבוא:

וַיִּיטֵב הַדָּבָר בְּעֵינָיו פְּרַעַה וּבְעֵינָיו כָּל עֲבָדָיו: וַיֹּאמֶר פְּרַעַה אֶל עֲבָדָיו הַנִּמְצָא כְּזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱ-לֹהִים בּוֹ: וַיֹּאמֶר פְּרַעַה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱ-לֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת אֵין נְבוֹן וְחָכָם כְּמוֹךְ: אַתָּה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּידִי יִשָּׁק כָּל עַמִּי רַק הַכֶּסֶף אֲגַדֵּל מִמֶּנִּי: וַיֹּאמֶר פְּרַעַה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נִתְתִּי אֶתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְיֹסֵר פְּרַעַה אֶת טַבַּעְתּוֹ מְעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף וַיִּלְבַּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַוְאָרוֹ: וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמַרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אַבְרָהָם וְנִתְּנוּ אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֹּאמֶר פְּרַעַה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פְרַעַה וּבְלַעַדֶיךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֵת רִגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיִּקְרָא פְרַעַה שֵׁם יוֹסֵף צְפֹנָת פַּעֲנָח וַיִּתֵּן לוֹ אֵת אֲסִנַּת בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֶּהֵן אֵן לְאִשָּׁה וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם (שם מ"א, ל"ז - מ"ה).

'איש אשר רוח א-להים בו' מכנה אותו פרעה בהתפעלות. 'אין נבון וחכם כמוך', והוא ממנה אותו על ביתו. 'ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים' הוא אומר, מסיר את טבעתו, ומפקיד אותו על כל ארץ מצרים.

פער בלתי נתפש הוא בין מצבו הראשון של הנער הדחוי, המובל למצרים ונמכר בה לעבד, לבין העמדה בה הוא נתון כעת - בהתייצבו לפני פרעה.

יהודה יורד מאת אחיו

בשורות הבאות נסקור את קורות יהודה בתקופה המקבילה. נפתח בצעדו הראשון: "וַיְהִי בְּעֵת הַהוּא וַיִּרְדַּךְ יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט עַד אִישׁ עַדְלָמִי וְשְׁמוֹ חִירָה" (שם ל"ח, א'). הקשר האירועים העומדים להיות מסופרים הוא 'בְּעֵת הַהוּא' - בתקופה שלאחר המכירה. "וַיִּרְדַּךְ יְהוּדָה מֵאֵת אָחִירָו" השהייה במחיצת אחיו מוגדרת כשהייה במקום גבוה, וכעת בוחר יהודה לרדת ממנו אל מקום אחר, נמוך יותר. "וַיֵּט עַד אִישׁ עַדְלָמִי וְשְׁמוֹ חִירָה" - נטה, כמו סר מן הדרך. יהודה 'מתגלגל', ללא הליכה מכוונת, עד לחבירה אל איש שזהותו היא - 'עדולמי'. צלע נוספת להתגלגלות - "וַיִּקְרָא שֵׁם יְהוּדָה בַּת אִישׁ כְּנַעֲנִי וְשְׁמוֹ שׁוּעַ וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֵלָיָהּ" - יהודה רואה, לוקח ובא אליה. האישה אינה מתוארת בשמה, אלא

שונים. בניגוד למעשה הבריאה, השמור לא-להים, היצירה שייכת במהותה לבני אדם, היוצרים, בונים ומפתחים את העולם.

שונה הוא האדם בפרק השני מן האדם המתואר בפרק הראשון. הראשון הוא גבוה, ומורם, דומה למלאך בשלמות שבו, בשליחות שהוטבעה בו על ידי א-להים. האדם השני אינו עליון. מקורו הוא 'עפר מן האדמה', ובדומה לבעלי חיים גם הוא מכונה 'נפש חיה'. לצד זאת - יתרון סמוי לו. נשמת חיים הפועמת בקרבו, 'חלק א-לוה ממעל' הנטוע בעומק עולמו. אם רק יתודע אל עולמו הפנימי, אל רצונותיו, אל נשמת החיים שבקרבו, היא עשויה לקחת אותו אל המחוזות המשמעותיים ביותר בחייו.

דומה שעומק ההבדל בין השניים נעוץ בשאלה הבאה - 'היכן נמצאת הא-להיות בעולם?' האם היא נמצאת בשמים, מעל העולם, כפי שסבור האדם הראשון¹², או שהיא נטועה כאן, בתוככי 'העולם הזה'¹³. האדם הראשון נברא בצלם א-להים, והוא מגלם בחייו את דמיונו לבורא. מעין 'צללית' לדבר השלם הנמצא 'שם'. האדם השני רואה את א-להים כמי שמשרה שכינתו בעולם, בתוככי החיים, והוא נפתח אל נשמת החיים שבתוכו, אל ייעודה, אל תהליכי העומק והמשמעות שהיא מחוללת.

כפי הנראה - יוסף מגלם בחייו את דמות האדם המתואר בפרק הראשון. יהודה, לעומתו, מגלם את דמות האדם המתואר בפרק השני.

יוסף מעולם הבריאה

כך עולה מדבריו לשר המשקים ולשר האופים בהיותו בכלא: "ויאמרו אליו חלום חלמנו ופתר אין אתו ויאמר אליהם יוסף הלוא לא-להים פתרונים ספרו נא לי" (בראשית פרק מ', ח') - שר המשקים ושר האופים מבקשים לספר ליוסף חלום. תשובתו אליהם - 'לא-להים פתרונים', ומיד הוא ממשיך - 'ספרו נא לי'. במילים אלו משתקפת עמדה של אדם הרואה עצמו כמייצג את א-להים. אין הכוונה היא לדברי נבואה אליה הוא מצפה, אלא לדבריו הוא, המכוונים

כאמור - בשני מוקדים מתאר הכתוב את עקבות המכירה. מוקד יהודה וקורותיו, ומוקד יוסף וקורותיו. מעניינת היא הכותרת לשני אלו. יוסף מתואר כמי שהורד מצרימה, בעל כורחו: "ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורדהו שמה" (שם ל"ט, א'). יהודה, לעומת זאת, מתואר כמי שיורד ביוזמתו: "ויהי בעת ההוא ויורד יהודה מאת אחיו ויט עד איש עדלמי ושמו חירה" (שם ל"ח, א'). יוסף מורד בעל כורחו, אך למעשה הוא מטפס ועולה, יהודה לעומתו בוחר לרדת, והוא ממשיך ויורד מטה מטה¹⁰.

מה מקופל בפער תהומי זה? מה בין שני אישים אלו?

עולם הבריאה ועולם היצירה

בטרם נמשיך לקרוא בפסוקים, נזמין את עצמו אל שני הפרקים הראשונים של התורה, המזמנים מפגש עם שני עולמות¹¹.

פרק א' הוא פרק הבריאה: בתיאורה הוא פותח - "בראשית ברא א-להים את השמים ואת הארץ" (א'), ובה הוא חותם - "ויברך א-להים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא א-להים לעשות" (ג'). הבריאה מתארת את המעבר מן ה'אין' אל ה'יש'. בעבר לא היה דבר מה, וכעת הוא קיים. במהותה, היא מעשה השמור לא-להים - לא לאדם. בפרק זה, מתואר האדם כמי שנברא ב'צלם א-להים' - בדמיון לתכונות הא-ל, בחכמה וברוחניות הנבדלים מן החומר. אדם עליון, גבוה, מורם מן ה'כאן' וה'עכשיו', המהווה נציג של א-להים והוא מביא תוכן א-להי לעולם. פרק זה מתאר עולם שהוא ברשות א-להים - בריבונותו. הוא הבורא, הוא המברך והוא הקובע ייעוד לאדם ולעולם גם יחד. בחירה חופשית ורצונות אישיים אינם מהווים נושא בפרק זה.

פרק ב' מביא לעולם תנועה נוספת, חדשה: 'יצירה'. בניגוד לבריאה, המגלמת את המעבר מן ה'אין' אל ה'יש', היצירה מחברת בין עצמים קיימים, יוצרת דבר אחד מגורמים

¹² בפרק הראשון א-להים אינו נוכח או שוכן במרחב. בהתאמה, פועלו מתואר בלשונות כלליים כמו 'ויאמר', 'ויעש', המבטאים ריחוק מן הבריאה.

¹³ בפרק השני מתואר א-להים כנוכח בעולם, שוכן ופועל בכליו: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' א-להים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה... וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה: ויטע ה' א-להים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר: (ט) ויצמח ה' א-להים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע" (בראשית ב'). א-להים ממטיר גשם, נופח באפיו של האדם ונוטע עצים בגן. תיאורים אלו הם פלאיים, והם מתייחסים לא-להים כמי שנתון במרחב, כאל 'שחקן' המשחק במגרש החיים.

¹⁰ חז"ל במדרשים רבים מדברים על מעורבות האחים בירידת יהודה - 'שהורידוהו מגדולתו, או - 'נידוהו' (מדרש תנחומא וישב י"ב ועוד). תיאור זה אינו פשוטו של מקרא, שהרי הפועל 'ירד' מייחס את הירידה אליו, לא אליהם. אכן, הלשון 'ירד... מאת אחיו', קושרת בין הירידה לבין מה שהתחולל בינו לבין האחים, יחד עם זאת הבחירה לרדת היא שלו. ברמת העיקרון - מדרש חכמים אינו מהווה תחליף לקריאה בפשוטו של מקרא, והוא משמש לה כקומה נוספת. אכן בחר יהודה לרדת (ובניגוד ליוסף), אלא שעמדת האחים כלפיו, ומה שהתרחש ביניהם עמד בבסיס הירידה, ועל כך שמים החכמים במדרשיהם את האצבע, בהתמקדות ובהעצמה.

¹¹ ראה בהרחבה על כך בעיונונו לפרשת בראשית 'תולדות השמים והארץ'.

איזה סוג של מנהיג הוא יוסף? שלוש פעמים הוא עולה לגדולה בעת שהותו במצרים: בבית פוטיפר, בבית הסוהר ולבסוף - על כל ארץ מצרים. בכל שלושת הפעמים הוא נמצא במעמד של 'מספר שניים'. בבית פוטיפר: הבית אמנם מופקד בידו, אבל מקומו של 'בעל הבית' שמור. אשת פוטיפר מנסה לפתות אותו, אך יוסף דבק בנאמנותו לאדונו: "וַיִּמָּאן וַיֹּאמֶר אֶל אִשְׁתּוֹ אֲדֹנָי הֵן אֲדֹנִי לֹא יַדַע אֶתִּי מִה בְּבֵית וְכֹל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ נִתַּן בְּיָדִי: אֵינְנִי גָדוֹל בְּבֵית הַזֶּה מִמְּנֵי וְלֹא חֲשָׁךְ מִמְּנֵי מְאוּמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בְּאֲשֶׁר אֵת אֲשֶׁתוֹ וְאִיךָ אֶעֱשֶׂה הַרְעָה הַגְּדֹלָה הַזֹּאת וְחִטָּאתִי לֹא-לֵהִים" (שם ל"ט, ח"ט). יוסף יודע את מקומו, והבגידה בבעל הבית נתפשת בעיניו כחטא לא-להים. גם בעלייתו השנייה - עת ניתנים כל האסירים בידו, הוא משמש במעמד דומה, לצידו של הממונה - שר בית הסוהר. ובשלישית: פרעה נותן אותו על כל ארץ מצרים, ובאותה נשימה הוא מדגיש "רַק הַכֶּסֶּא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ". "אֲנִי פְרַעֲהוּ" - הוא מכריז, ולצד זאת: "וּבְלַעֲדֶיךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֵת רִגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם".

מה מקופל בעמדה בה מתייצב יוסף שוב ושוב? 'מספר אחד' הוא המנהיג, הוא מקבל ההחלטות ועליו בסופו של דבר מוטלת האחריות. 'מספר שניים' עושה את הדרוש בפועל ועליו מוטלת החובה ליישם בצורה הטובה ביותר את המדיניות. הוא אינו אחראי על התמונה הגדולה. הוא גם אינו צריך לשאול את עצמו 'מה הוא רוצה', שהרי לא הוא קובע המדיניות. שלוש פעמים מתייצב יוסף בעמדת ה'משנה' למנהיג או למלך. פועל בענייניות ובנקיטת רבה, נעזר בא-להים המלווה אותו, 'וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו'. ללא התחכמות וללא כחל וסרק הוא נותן את המענה הנכון, ובשנות רעב קשות מוביל את מצרים אל חוף מבטחים.

אם נחזור אל תקופת ילדותו, דומה שניתן למצוא בה את השורשים להתנהגות זו. בעיונו לפרשת 'וישב' עמדנו על המבנה המשפחתי המתקיים בבית יעקב: רשות אב, לצידה רשות אחים, ובתוכם - יוסף, 'האיש של יעקב' הנתון בין האחים. יוסף הוא בן זקונים הקרוב אל נקודת מבטו של אביו, לא אל נקודת מבט אישית, גם לא אל זו של האחים¹⁸. קשה שלא לראות את הקשר שבין עמדה זו, לבין העמדה בה הוא מתייצב כעת נוכח א-להים ונוכח אדונו במצרים. בילדותו הוא אימץ את נקודת מבטו של אביו, גם את נקודת המבט שהשתקפה לו מן החלומות. בשני אלו הוא נאחז בדבר גבוה ממנו והוא הניע את חייו. כעת הוא מאמץ את המבט הא-להי, פועל בשליחותו, תוך שהוא

¹⁸ פעמיים מתואר יוסף כמי שמביא את דברם של האחים אל אביו: "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָם רָעָה אֶל אָבִיהֶם: וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ וְעָשָׂה לוֹ פְתִילֵת פְּסִים" (בראשית ל"ז, ג); "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף הֲלוֹא אֲחִיךָ רָעִים בְּשֶׁכֶם לָכֵן וְאֲשַׁלְּחֶךָ אֲלֵיהֶם וַיֹּאמֶר לוֹ הַגִּנִּי: וַיֹּאמֶר לוֹ לָךְ נָא רְאֵה אֶת שְׁלוֹם אֲחִיךָ וְאֵת שְׁלוֹם הַצֹּאן וְהִשְׁבִּנִי דָבָר וַיִּשְׁלַחְהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן וַיָּבֵא שְׂכָמָה" (שם, ל"ג-ל"ד).

'עין בעין' עם דברו של א-להים. ברקע - הליווי הא-להי אליו הוא זוכה בתקופה זו¹⁴. תפישת עולם זו מופיעה גם בתיאור הבא: "וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהוּ אֶל יוֹסֵף חֲלוֹם חֲלֵמְתִי וּפְתֹר אֵין אֶתוֹ וְאֲנִי שְׂמַעְתִּי עֲלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע חֲלוֹם לְפִתֹר אֶתוֹ" (שם מ"א, ט"ו) - פרעה מדבר על כישוריו של יוסף, ויוסף מגיב: "וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת פְּרַעֲהוּ לֵאמֹר בְּלַעֲדֵי אֱ-לֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פְּרַעֲהוּ" (שם, ט"ז). בלעדי ייאמרו הדברים, הם אינם דבריי האישיים, אלא א-להים הוא שיענה את שלום פרעה. שוב רואה יוסף את עצמו כשליח נאמן לא-להים, וכמי שעשוי לכוון אל דבריו¹⁵.

ביטוי נוסף, שונה, לתפישה זו עולה מן התיאור הבא: לאחר מיתת יעקב דואגים האחים - 'לו ישטמנו יוסף והשיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו לו'. בכדי למנוע זאת הם בודים מליבם צוואה שכאלו נמסרה מאביהם ליוסף - 'אנא שא נא פשע אחיך'. תגובת יוסף: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֵל תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֱ-לֹהִים אָנִי: וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱ-לֹהִים חֲשָׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה פְּיוֹם הַזֶּה לְהַחִיית עַם רַב: וְעַתָּה אֵל תִּירְאוּ אֲנִי אֶכְלָל אֶתְכֶם וְאֵת טַפְכֶם וַיִּנַּחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם" (בראשית נ' יט-כ"א)¹⁶. אתם אמנם חשבתם עלי רעה, אבל לא מחשבתכם היא שחוללה את האירועים. המחולל הוא התוכנית הא-להית שאתם בפועלכם איפשרתם לה לצאת אל הפועל. זהו ה'מגרש' בו מצוי האיש, המתמקד בחלקו של א-להים ובתוכניותיו בעולם. מה בוחרים האנשים, ומהי מידת אחריותם לאשר אירע - הן שאלות שהרבה פחות מעסיקות אותו¹⁷.

רק הכסא אגדל ממך

¹⁴ ראה בפירוט בפרק 'קורות יוסף במצרים'.

¹⁵ האם זוהי הייתה עמדתו גם בעת המתח הגדול שהיה לו עם אחיו? בעת שבחוסר רגישות סיפר להם את חלומותיו? הבנתנו היא שזוהי עמדתו - לאורך כל הדרך. א-להים הוא המוביל את האירועים, 'הכל נתון בידו', כולל הייעוד המתואר בחלום. דווקא מחשבה זו היא שהניע אותו לספר את החלום לאחיו. יחד עם זאת, מסתבר שהתוצאות הקשות שהיו להתנהגותו, נטעו בו ענווה ומיתנו את עמדתו. הביטוי לכך הוא בהדגשתו החדשה - שגם בלעדי דברים עשויים להתרחש, ובהצבעה המפורשת על א-להים כמי שמהווה את הכתובת למצוקותיו של פרעה.

¹⁶ כאן מתגלה 'יוסף' אחר, רגיש אל לב האחים, בשונה מן ה'יוסף' המוכר לנו - בשחר ימיו. אילו היה ברגישותו זו - בימים ההם, דומה שהיה מספר את החלומות בדרך אחרת, ואולי אפילו שומרם בליבו. פתיחת הפרשייה בתיאור גילו "יוסף בן שבע עשרה שנה" (שם ל"ז, ב) מצביעה על הגיל כגורם משפיע בהשתלשלות האירועים.

¹⁷ גם זכירתו את החלום וההתכוונות שלו להגשימו, יש בה הליכה אל התוכנית הא-להית המעמידה את המציאות ולא אל שיקול דעת בכלי החכמה האנושית.

מגיב, מתייחס לעצת ראובן וטוען - 'השלכה לבור היא הריגה לכל דבר'. 'מה רווח יהיה לנו מן ההריגה ומכיסוי הדם?' הוא שואל. בבסיס טענתו - 'לא' לניקיון כפיים מפוקפק זה, 'כן' לאחריות. תחת כותרת זו הוא עוצר ותובע מחשבה. מה אנחנו עושים? להשליך אל הבור פירושו להרוג ולכסות את הדם. כיסוי הדם הוא בריחה מקבלת אחריות על הדם השפוך. 'מה בצע' הוא שואל בשפת החיים. 'מה העניין?' 'לאן אנחנו הולכים?'²¹

יהודה גם מציע הצעה: "לכו ונמכרנו לישמעאלים" - לא סוגר, אלא משאיר פתח לדברים להתרחש - משאיר מקום למציאות ולא-להים גם יחד. "ויגדנו אל תהי בו" - בהריגתו. הריגה בעקיפין היא הריגה לכל דבר. "כי אָחינו בְּשָׁרְנוּ הוּא" - יוסף הוא אחינו, והוא גם בשרנו. בניגוד לראובן שאינו מתייחס אל יוסף כאל אח בדברו עליו בגוף שלישי²², יהודה מכנהו 'אחינו' ואת עצמו הוא כולל עם האחים. "וישמעו אָחיו" - עוד באותו פסוק מתוארת היענותם. בגמרא, יראו חכמים בצעד זה של יהודה מעשה של פשרה²³.

כבר במבט ראשון ניתן להבחין בהבדלי המהות שבין יוסף לבין יהודה. יוסף מחויב לאמת הבווערת בקרבו, לחלומותיו, יהודה מחויב לאחים; יוסף דבק בכלל 'קוב הדין את ההר',

²¹ אבן עזרא: "מה בצע מה תועלת, וקרוב מטעם חפץ, וכן 'מה בצע בדמי' (תהלים ל', י)". לבצוע פירושו לקחת דבר קטן מדבר גדול. כמו בציעת לחם; כמו בשופט - הלוקח בצע כסף בעבור המשפט, ומנגד - השופט הראוי השונא בצע: "אָנְשֵׁי חֵיל יִרְאִי אֱלֹהִים אָנְשֵׁי אָמֶת שְׁנֵאֵי בְּצַע" (שמות ט"ו, כ"א). ההקשר כאן הוא של אחים הלוטים לפגוע ביוסף, וממילא דיבור איתם על 'בצע' - על הרווח שלהם מן הסיפור הוא דיבור בשפתם, קשור לעמדה בה הם נתונים כעת. יהודה מעמיד בפניהם זה לעומת זה - רווח והפסד. מה 'צא לנו' מהריגתו? מכיסוי דמו - בהתכחשות למה שעשינו? לכן הפתרון לכל זה הוא: "לכו ונמכרנו לישמעאלים".

²² ראובן מדבר על מה שהם יעשו, והוא אינו חלק מהם: "ויאמר אֱלֹהִים רְאוּבֵן אֵל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר וְיָד אֵל תִּשְׁלְחוּ בו" (שם ל"ז), "למען הציל אתו מידם להשיבו אל אָביו" - תוכנית מאחרי הגב.

²³ סוגיה תלמודית במסכת סנהדרין מייחסת ליהודה את מידת הפשרה: "רבי מאיר אומר: לא נאמר בוצע אלא כנגד יהודה, שנאמר: "ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו", וכל המברך את יהודה - הרי זה מנאץ, ועל זה נאמר: "ובצע ברך נאץ ה'". רבי יהושע בן קרחה אומר: מצווה לבצוע, שנאמר: "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם". והלא במקום שיש משפט - אין שלום, ובמקום שיש שלום - אין משפט? אלא איזהו משפט שיש בו שלום - הוי אומר: זה ביצוע. וכן בדוד הוא אומר "ויהי דוד עושה משפט וצדקה", והלא כל מקום שיש משפט - אין צדקה, וצדקה - אין משפט! אלא איזהו משפט שיש בו צדקה - הוי אומר: זה ביצוע..." (סנהדרין ו', ב').

ר' מאיר מייחס ליהודה עמדת פשרה, ומתייחס אליה בשלילה. ר' יהושע בן קרחה רואה בפשרה מצווה, וכך היא גם מסקנת הסוגיה. יהודה, ולימים דוד המלך, מוצגים בה כמי שנוקטים בדרך הפשרה. על פי דברינו - לא ממקום החולשה היא באה, אלא ממקום ההכלה, על בסיס היכולת לרתום את האנשים אל התהליך.

מתרחק מן הפנייה האישית¹⁹. באופן דומה הוא מתייחס אל אדוניו - הוא מוצב כמספר שתיים בנאמנות מלאה אליהם. זוהי תכונה הנטועה בנפשו, ומעמדה זו הוא פועל, עושה וה' מצליח בידו.

נחזור כעת אל השאלה בה פתחנו. חוויות קשות עברו על יוסף - בהתנכלות האחים אליו, ובמכירתו למצרים. ואכן, ניתן לדמיין אדם שתגובתו לאירועים מעין אלו היא באיבוד הביטחון בעצמו ובא-להים ובמטענים קשים בנפשו. כעת אנו מבינים עד כמה רחוק הוא יוסף מעמדה זו. הוא אינו לוקח אחריות על מה שאירע, שהרי א-להים הוא הריבון והוא האחראי. חיבוטי נפש - לא באמת היו לו, שהרי האמין בחלומותיו, בראותו בהם חזון א-להי שעליו לפעול להגשמתו. תחת הירידה או הדרדרון האפשריים, מתייצב יוסף, 'מרים את הראש', והופך את סיפור הנפילה לסיפור גדול של הצלחה.

איש המדבר בשפת החיים

כמה רחוק הוא יהודה מן התיאור האחרון! בעקבות מכירת יוסף הוא בוחר לרדת מאת אחיו, נושא בת איש כנעני, בניו מתים, ובמדרון שלא ברור מהו קצהו התחתון הוא מתרחק מן המשפחה ומדרכה. מה עומד בבסיס התנהגות זו? בשורות הבאות נצביע אל עבר נקודות ציון באישיותו של יהודה.

נפתח בחלקו בסיפור מכירת יוסף. יוסף מתקרב אל האחים המתנכלים להורגו, וראשון המגיבים הוא ראובן המבקש להצילו מידם. לאחר שאינו מצליח להציל הוא פונה אל האחים - "ויאמר אֱלֹהִים רְאוּבֵן אֵל תִּשְׁפְּכוּ דָם הַשְּׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל הַבּוֹר הַזֶּה אֲשֶׁר בְּמִדְבָּר וְיָד אֵל תִּשְׁלְחוּ בו" (שם ל"ז), קריאתו אליהם - שלא לשפוך דם, אלא להשליכו לבור, והוא ימות מעצמו. הקונספציה: הרע יקרה, אבל אנו נישאר נקיי כפיים, שהרי ידינו לא שפכו את הדם הזה. "למען הציל אתו מידם להשיבו אל אָביו" - ראובן משכנע אותם בטיעון זה, אך המקרא משתף את הלומד במה שבליבו - לבוא מאוחר יותר בחשאי ולהשיבו אל אביו²⁰.

יהודה בשלב ראשון שקט. בשלב שני הוא נכנס לתמונה: "ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ: לְכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמָעֵאלִים וְיָדֵנוּ אֵל תִּהְיֶי בו כִּי אָחִינוּ בְּשָׁרְנוּ הוּא וְיִשְׁמְעוּ אָחִיו" (כ"ו-כ"ז). בדבריו הוא

¹⁹ מילים כמו "הלוא לא-להים פתונים ספרו נא לי" (בראשית פרק מ', ח) או "בלעדי א-להים יענה את שלום פרעה" (שם מ"א, ט"ז) מצביעות על אדם האומר את דברו של א-להים ולא את עמדתו האישית.

²⁰ בהיבט של מנהיגות, פתרון זה הוא רע, והוא עשוי לגרום לאנדרלמוסיה במשפחה. האחים יעזבו את המקום בידיעה שיוסף מת, ובשלב כלשהו יתברר להם שראובן הצילו מאחרי גבם.

יהודה, מצוקת האחים, ואת כאבו הבלתי נרפא של האב. אל כל אלו מצטרפת הערבות - 'שב נא עבדך עבד לאדוני והנער יעל בשלום עם אחיו', הערבות שהייתה חסרה כל כך עת השליכו את יוסף אל הבור²⁵.

נחזור כעת אל השאלה בה פתחנו. בניגוד ליוסף המקבל מאחיו מכה חזקה, והוא לא נשבר, נאחז בדרכו וממשיך לפעול במלוא התעוזה, יהודה - מכוון למקום אחר. הנושא אינו הגשמה של חלום הנמצא 'שם', המוקד הוא תנועה פנימית בתוך עולמו, במציאות בה הוא נתון, בחיבורים בתוך המשפחה ובדרך שאינה מדלגת על אנשים. דרך זו ספגה מכה ניצחת, ועל כך יהודה לוקח אחריות²⁶. לקיחת אחריות במונחיו של יהודה אינה דבקות בחזון בכל מחיר. לקיחת אחריות פירושה -נשיאה בתוצאות. יש לי אחריות על שאירע, כשלת, המשפחה ובית אבא מפורקים, וכעת כישלונות אלו ישתקפו בהתנהגותי. לא אשאר בעמדת האיש השלם - כשאיני ראוי לה, אלא אהיה היכן שאני. תוצאותיה של מחשבה זו - נסיגה אישית, ירידה מאחיו, נשיאת בת איש כנעני, וצעידה, כמעט שיטתית אל עבר התהום²⁷.

²⁵ ערבות זו אינה מובנת מאליה, שכן גם בנימין, כיוסף הוא בנה של רחל האם האהובה, וגם אליו יעקב מתייחס באופן שונה. יעקב ממשיך להתאבל על יוסף, וממאן להתנחם (שם ל"ז, ל"ח). כל בניו ובנותיו מנסים לנחמו, והוא מסרב. דומה שאי הנחמה מעידה על חוסר השלמה, על דבקות בעמדה הראשונה, לפיה יוסף הוא הבן הנבחר. ומהו מקומו של בנימין? כעת מתברר שיעקב שומר על בן הזקונים הנוסף מכל משמר. יכול היה הדבר להציף שוב את רגש הדחייה שהיה לאחים כאשר העדיף האב את יוסף מכל אחיו. בפועל, יהודה ערב כעת ערבות גמורה לשובו של בנימין.

²⁶ מה בדיוק גרם ליהודה לרדת? האם חלקו במעשה הנפשע? מחשבתו שאולי היה בכוחו להניא ממנו את אחיו? תגובתו של אבא, שאינו מתנחם? תחושת אחריות לגבי מצבו המתדרדר של אביו? חרטה על החטא כלפי יוסף? הבנה עד כמה גדול החסר בבית בהעדרו של יוסף? כל אלו יכולים להיות נכונים, ויחד עם זאת המקרא שם את האצבע על הירידה 'מאת אחיו'. על רקמת האחים שכמו נפרמה, על 'מקום גבוה' שהיה שם - ואבד.

²⁷ היכן נעצרת ההתדרדרות? נראה שכן היה הסיפור. יהודה אינו משיא את תמר לשלה בנו, מפני שחשב אותה ל'אישה קטלנית' - לאחר שמתו שני בניו. אנו הלומדים, יודעים את שיהודה אינו יודע: 'וַיְהִי עַר בְּכֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּמְתְּנוּ ה' (שם ל"ח, ז'). ער הוא קודם כל בכור יהודה, ככזה הוא היה רע בעיני ה', ועל כך ה' ממית אותו. בנו השני - אונן, מתואר בהקשר לפועלו הרע, והתיאור 'ימת גם הוא' מצביע על דמיון להריגת הבן הראשון, ובמילים אחרות - יהודה מעורב גם כאן. יהודה כאמור, תולה את האשמה בתמר, אך היא יודעת את חפותה, והיא מחליטה לקום ולעשות מעשה. היא מתחפשת לזונה על אם הדרך, ובמעשה נועז תובעת את שייכותה אל המשפחה - לייבום ולהמשכיות. לצד אלו, היא גם מעבירה מסר ליהודה, ודומה שבו מונח סיפור ה'הצלה' שלו.

תמר רואה את יהודה בנסיגותיו, וכעת מצטרף לכך משבר נוסף - מות אשתו. והנה יהודה מתנחם והוא עולה אל גוזזי צאנו בדרכו תמנתה. תמר מבינה לנפשו של האיש שעשוי לסור אליה, וגם

יהודה הולך אל דרך הפשרה; יוסף יודע לחלום ולומר את דברו הגבוה, בלא התחשבות בהשלכות שתהיינה לכך, יהודה פועל בעקבות המציאות וכמענה לה; יוסף הוא שליח של אביו, יהודה הוא שליח של האחים, מבין אותם ואת שפתם. גם את יוסף הוא מכיל, מכנה אותו - 'אחינו בשרנו הוא'.

ערבות יהודה

כעת נעבור אל פעליו של יהודה בפרשתנו: יוסף שולח את האחים להביא את אחיהם את בנימין. גזירה זו קשה בעיני יעקב והוא מתמהמה. שוב מגיב ראובן ראשון, ולאחריו יהודה. ראובן מבקש להביע עד כמה הוא מחויב, ועושה זאת במילים: "וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל אָבִיו לֵאמֹר אֶת שְׁנֵי בְנֵי תָמָר אִם לֹא אָבִיאוּנוּ אֵלַיךָ תָּנֶה אֹתוֹ עַל יְדֵי וְאֲנִי אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלַיךָ" (בראשית מ"ב, ל"ז). מילים אלו אינן משכנעות את יעקב. מן העבר האחר, יהודה - ממתין: "וְהָרַעַב כָּבֵד בְּאֶרֶץ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לְאָכַל אֶת הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הֵבִיאוּ מִמִּצְרַיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אָבִיהֶם שָׁבוּ שָׁבְרוּ לָנוּ מַעַט אֲכַל" (א"ב) - יהודה מחכה, נותן למציאות לדבר, ורק לאחר בקשת האב ומתוך הדיאלוג המתפתח ביניהם הוא אומר: "וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל יִשְׂרָאֵל אָבִיו שְׁלַחָה הַנָּעַר אֵתִי וְנִקְוָמָה וְנִלְכָה וְנִנְחָיָה וְלֹא נָמוּת גַּם אֲנַחְנוּ גַם אֶתָּה גַם טַפְנוּ: אֲנִי אֶעְרָבְנֶנּוּ מִיָּדִי תִּבְקָשְׁנוּ אִם לֹא הֵבִיאתִיו אֵלַיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחִטָּאתִי לָךְ כֹּל הַיָּמִים" (ח"ט). יהודה מדבר אל ליבו של האב בהיגיון, וגם לוקח אחריות. אני ערב, ואני הכתובת לבקשתך. בדומה לראובן, גם יהודה מתחייב, אך בניגוד לראובן, המדבר על הריגת בניו, יהודה מעצים את אחריותו האישית, ורואה את אי העמידה בה כחטא שירבוץ לפתחו 'כל הימים'²⁴.

תחנה נוספת בדרכו של יהודה - ברגע האמת בו פוקד יוסף על האחים להשאיר את בנימין לו לעבד. תגובת יהודה היא בהתייבשות - במיטבו ובמלוא קומתו. יהודה מתייבב, ומצליח לרכך את ליבו של המנהיג המנוכר - משיבו 'הביתה' אל חיק המשפחה. מהו סודו של יהודה בנאום זה? דומה שהסוד הוא - הדיבור הפשוט, ההגיוני, בשפת החיים. אין בדבריו אידיאולוגיה גם לא דברים גבוהים. יהודה מספר את הסיפור מחדש, את המציאות כפי שהיא, בכנות המביאה את יוסף להרגיש את המשפחה, לחוש את מצוקתו של

²⁴ ראובן מציע ליעקב להרוג את שני בניו, ובכך מביע את מידת בטחונו בשובו של בנימין. מהו הבסיס לביטחון זה? נראה שזהו ביטחון שרירותי. יהודה לעומתו, פותח את דבריו במילים "אנוכי אערבנו". מנכיח את עצמו - 'אנוכי', ולוקח אחריות - 'אערבנו' - מעמיד מחויבות אישית של מי שערב לשובו של בנימין (בדומה לישיעהו, המשיב לשאלת אלוהים "את מי אשלח, ומי ילך לנו?" במילים "הנני שלחני", בהנחה אישית חזקה). המשך דבריו של יהודה: "וחטאתי לך כל הימים" - הוא תרגום של המחויבות למידה - עד היכן מגיעה האחריות שהוא נוטל על עצמו. בשונה מראובן, יהודה אינו מזכיר את בניו, והסיפור כולו הוא שלו - כמי שלוקח אחריות אישית על מה שעומד להתחולל.

סוף דבר

בעיון זה ביקשנו להעמיד שתי דמויות זו לצד זו - יוסף ויהודה. זיהינו פער שלא ישוער בין תגובותיהם השונות לסיפור המכירה. בניגוד למצופה, יהודה נכנס בעקבותיה לתהליך של התדרדרות ונסיגה, יוסף לעומתו - לתהליך של נסיקה. פער מנטאלי זה הוא 'קצה קרחון' לסיפור על פער גדול שהתקיים בין האחים, והוא שיצר את המתח ביניהם. מן העבר האחד ניצב יוסף, ומן העבר השני ניצבים כלל האחים ויהודה בראשם²⁸. מתח זה אינו מקומי, והוא מתקיים בין שני כוחות אלו, המלווים את 'בני ישראל' לאורך הדורות, עד עת גאולתם²⁹. גם אז - ממשיכים שני

ועדיין יש לשאול - מה הביא את תמר לחשוב שכעת יהודה עומד לחזור בו? בדרך לתשובה יש לשים לב: תמר מתוארת בסיפור כמי שכבר מוצאת לשריפה, ורגע לפני יישום הדין היא שולחת אל יהודה. לא מתואר שליח כדמות בסיפור, וגם דבריה נאמרים ברמז. יכלה תמר לדחוק את יהודה לפינה ולהודיע את קלונו ברבים. תחת זאת היא שולחת בעדינות, ומשאירה בידיה את הבחירה. מזמינה אותו לתהליך עומק בנפשו, ואולי אל הבחירה המשמעותית ביותר בחייו. נראה שכן היה טיבה של ההתרחשות: עד כה יהודה פגע בעצמו. ירד ממשפחתו, נשא בת איש כנעני, חבר אל רע עדולמי, וגידל ילדים שהגיעו לאן שהגיעו. מבחינתו - הוא כבר ירד מגדולתו, ואין לו מה לחפש בעולם המואר. כעת, הוא עומד מול אישה חפה מפשע העומדת להישורף - מפני ששכבה איתו, והיא מעמידה לו מראה מול פניו. יהודה נענה לקריאה והוא נעצר. 'צדקה האישה' הוא אומר, ומבין את הסיפור. אני אשם במה שאירע, לא היא. ברגע זה נעצר המרוץ. האיש מסתכל לאחור על הדרך שעשה ואומר - 'טעיתי'. 'כי על כן לא נתתה לשלה בני' - מילים אלו עשויות להתפרש כלקיחת אחריות על פרק חיים שלם בחייו - שהביא למות בניו. בפרקים שלאחר אירוע זה יתואר יהודה כמי שמנהיג את האחים, ואך מתבקש הוא לומר שבחירה זו היא שהחזירה אותו אל מקומו הראשון ואף למעלה ממנו.

²⁸ בשלב הראשון יהודה עדיין אינו מנהיג את האחים, אבל בעקבותיו, ובמהלך האירועים העוקבים, הוא הולך ותופש את מקומו, עד אשר בעימות האחרון, הגדול - בתחילת פרשת 'ויגש' הוא מתייצב מול יוסף, ומצליח לגרום לו להזדהות - 'אני יוסף אחיכם'.

²⁹ שני שבטים אלו תופשים מקום שוב ושוב, ובמצבים בהם העם נחלק לשניים - לעולם יוסף ויהודה לא ימצאו באותו צד. במסע המחנות - יהודה חונה במזרח (במדבר ב', ג'), מנגד בני יוסף חונים במערב (שם שם ח'); בחטא המרגלים - יהושע מזרע יוסף, וכלב משבט יהודה לא כשלו - כל אחד בדרכו (במדבר פרק ח"א); המנהיג הראשון עם הכניסה לארץ הוא יהושע - משבט אפרים, ולימים מלכות הנצח מובטחת לדוד משבט יהודה; חלוקה בין ישראל ויהודה קיימת בדורו איש בשת בן שאול (שמואל ב ב'), וגם בתקופת שאול מתואר מפקד כפול של העם - יהודה וישראל (שמואל א י"א, ח'; שם שם ט"ו, ד). בעת התפלגות הממלכה - ירבעם הוא מבית יוסף ורחבעם הוא מבית יהודה (מלכים א י"א, כ"ח ועוד); יחזקאל מדבר על שני הענפים ועל איחודם העתידי (יחזקאל פרק ל"ז) ועוד.

יהיה מוכן לשלם על כך מחיר גבוה. בהתאם לכך - היא מבקשת דבר שהוא אינו יכול למסור לה כעת - גדי עיזים, ולעת עתה הוא ייתן את סימני הזיהוי החשובים שלו - החותמת הפתילים והמטה. ההיגיון היה מחייב את יהודה להיזהר ולא למסורם ביד אישה זרה, אך למעשה, מתברר שהערכתה נכונה, ויהודה איננו עוצר. לאחר מעשה הוא שולח גדי עיזים ביד רעהו העדולמי אך האחרון אינו מוצא את האישה על אם הדרך. יהודה מורה לו לחדול מלחפש ובכך לפרסם את האירוע - 'פן נהיה לבז'. למעשה נשארים הסימנים בידה. לימים - מתברר הריונה כמי ש'הרה לזנוגים', ומנגד - מתייצב יהודה בעמדת השופט החורף את דינה לשריפה. והנה היא שולחת לו את סימניו, ובמילותיה המדודות היא פונה אל מצפוננו: 'הכר נא למי החותמת והפתילים והמטה! במילים אלו היא מסבירה מהו פשר ההיריון, בהצביעה על הסימנים שנשארו בידה - והיא מצפה לתגובתו. לאן עשוי יהודה לקחת את דבריה? בקלות רבה יכול היה לומר לעצמו - 'האישה הזו רודפת אותי! את שני בניי היא כבר המיתה, וכעת היא פוגעת בי! על אם הדרך הכשילה אותי כזונה, וכעת - כאשר אני משמש כשופט, היא חושפת את קלוני ברבים!' לא לשם הולך יהודה, אלא למקום אחר לגמרי. תגובתו: "וַיִּכְרֶה יְהוּדָה וַיֵּאמֶר צְדָקָה מִמֶּנִּי כִּי עַל פֶּן לֹא נִתְתִּיחַ לְשֵׁלָה בְנִי" - יהודה מעמיד אותו ואתה זה לעומת זו, ואומר - 'צדקה ממני'. 'אני אשם, לא היא'. מה הביא את יהודה להכיר בצדקותה, ויותר מכך - להודות בטעותו? במובן הפשוט - היא עומדת ללדת ממנו צאצא, ומתברר כעת שהיא אינה אישה קטלנית. גילוי זה הוא משמעותי, שהרי עד כה היה הסבר מובנה למה שאירע במשפחת יהודה. האצבע הופנתה אל עבר תמר - האשמה במות הבנים, וממילא היא נדחקה החוצה. כעת, נשבר העמוד עליו עומד הבניין, וחוזרת השאלה במלוא עוצמתה - מדוע יהודה מתו בניך? מדוע אתה שרוי במצוקה ובפחד ממותו של הבן האחרון שלך? דומה שההקשר בו נתון יהודה, מזמן אותו להבין דבר. כאמור, במעמד זה הוא משמש כשופט, ובו הוא ממצה את הדין בחומרה - 'הוציאוהו ותישרף'. והנה, רגע לפני מימוש גזר הדין (היא מוצאת), נשלחים אליו הסימנים, והוא נקלע לסיטואציה מבישה. האדם האחראי להריונה של תמר הוא לא פחות מאשר - השופט בעצמו. הקשר זה מייצר משמעות נוספת למילותיה של תמר: 'הכר נא' אדוני השופט' היכן נמצאים סימני ההיכר החשובים שלך? אישה זונה על הדרך לקחה אותם ממך! כמו נשאל יהודה - "איכה"? שים לב להיכן התדרדרת?

משמעות זו למילים 'הכר נא' מתכתבת עם משמעות דומה הקיימת למילים דומות - בדברי האחים אל אביהם - בפרשיית התורה הקודמת. האחים מביאים את כתונת הפסים הטבולה בדם לאביהם ואלו הם דבריהם: 'הכר נא הכתונת בנך היא אם לא?' (צמד המילים 'הכר נא' - יחידאי במקרא). האם בדבריה רמזה תמר למכירת יוסף? לחלקו של יהודה בה? קשה לומר כך. ראשית - האזכור אינו של מכירת יוסף אלא של הכתונת הטבולה בדם. בנוסף - דווקא בפרשייה זו יהודה אינו נזכר. מעבר לכך - לא מסתבר לומר שיהודה סיפר לבנו או לכלתו את סוד האחים החתום - על מה שהיה שם. דומה שהתורה היא שביקשה להצביע על קשר מהותי קיים בין שני האירועים. מה הייתה כוונתם של האחים בשאלה זו? והרי ברור להם שיעקב מכיר את הכתונת! דומה שבדבריהם מקופלת הזמנה לחשבון נפש. הבגד שסימל במובן המוחשי ביותר את העדפת האב אל בנו טבול כעת בדם, וטוב שישאל האב את עצמו - מדוע כך אירע? בכך - נראה, ביקשו לרמוז לו על חלקו במה שאירע (ואולי יש כאן גם סוג של 'נקמה מתוקה'). בדומה לכך - מזמנות מילותיה של תמר 'הכר נא' את יהודה, לשאול את עצמו - איך אירע הדבר שסימני ההיכר שלי נמצאים היכן שנמצאים, ולקחת על כך אחריות.

הכוחות להתקיים, והפעם בדמות שני משיחים: 'משיח בן יוסף' ו'משיח בן דוד'.

פער מהותי קיים בין השניים, והוא חורג אל מעבר לגבולות המתחים האישיים או הטעויות האנושיות היוצרות מתח בין אנשים. שני עולמות רוחניים שונים, והם מתחככים זה בזה. כל עוד לא ייבנה הגשר ביניהם, כל זמן שלא תמצאנה המשוואות המאפשרות להם להכיל האחד את השני - יהיה מתח, תהיה אף מלחמה.

וברקע - שני פרקים המוצבים בפתחה של התורה, שתי מערכות מושגים המספרות על התשתית הכפולה עליה נשען העולם. תשתית זו קיימת בכל מערכת חיים, וכעת היא מתגלה במלוא עוצמותיה בבית משפחת יעקב. מערכת מושגים אחת מניחה שבסיס הקיום מושתת על הידיעה שהעולם הוא נברא, נתון בריבונותו של א-להים. בפסגתו - האדם הנברא בצלמו ובדמותו, והוא מספר את סיפורו של א-להים לעולם, את הייעוד שהוא מייעד לו. לצידו - סיפור נוסף - על א-להים המפנה מקום לאדם, ועל חלל כגודלו של עולם - המופקד בידיו. שיקול דעת ניתן לו, ואחריות הנתונה מעתה בידיו. במוקד הסיפור הראשון נמצא א-להים. במוקד הסיפור השני נמצא האדם. כלי העבודה העומדים לרשות הראשון - חקר הבריאה, ודברו של א-להים. כלי העבודה העומדים לרשות השני - נשמת חיים וחלק א-לוה ממעל הנטועים בקרבנו. אל אלו מתלווה המחויבות הגדולה של מי שבא מן העפר ואל עפר הוא עשוי לשוב - לחבר חיבורים ולספר את סיפורו של העולם ממנו הוא בא.

שתי דמויות הן - שני סיפורים. יוסף הוא נציג לסיפור הראשון, יהודה הוא נציג לסיפור השני. בפרשיות אלו התקיים המאבק במלוא עוזו - בתוך המשפחה, והוא היווה צעד ראשון למסע היסטורי ארוך, בו ימשיכו שני הכוחות ויתגוששו זה עם זה. הראשון יצייר את החזון ואת האמת הצרופה, השני יחויב לחיים. הראשון - 'לשמים', השני - לרקמות חיים ולערבות לקיומם. מתח ישרור לעולם בין שניהם, ויספר את הסיפור הכפול, ה'לא מובן מאליו' של עם המכיל בתוכו שמים חשובים, גם ארץ חשובה, והוא נקרא לחבר ביניהם.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשע"ה *
* עורך: מתנאל בן אבי *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
